

Коберник Л.О. Конфліктні форми поведінки та способи їх корекції в юнацькому віці / Л.О.Коберник // Актуальні проблеми психології Т. 1: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. тЧ. 21-22 / За ред. С.Д.Максименка, Л.М.Карамушки, 2008. – С.173 - 177.

173

В статті піднімається проблема конфліктних форм поведінки в юнацькому віці. Автором детально охарактеризовано детермінанти їх виникнення, також описано види конфліктних форм поведінки властиві юнацькому віці та особливості прояву в соціальній взаємодії. Запропоновані ефективні способи психокорекції конфліктної поведінки.

Ключові слова: конфлікт, конфліктні форми поведінки, психокорекція, соціально-психологічний тренінг, аутогенне тренування, самоаналіз, індивідуальне консультування.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сьогодні зайве доводити, що наука, яка пов'язана з вивченням конфліктів, має право на існування. В Україні, як і в інших державах посттоталітарного простору, суспільство виявилось невідповідним до такої важливої проблематики, як “конфлікт – феномен суспільного розвитку”. Орієнтація на “безконфліктний” розвиток суспільства робила проблематику конфліктів неперспективною. Це призвело не тільки до її фактичного вилучення зі сфери наукового дослідження, а й відсутності соціально-психологічних праць.

Аналіз сучасних досліджень дозволяє розглядати конфлікт як рушійну силу розвитку особистості, як результат взаємодії суб'єктивних і об'єктивних детермінант (О.Ф.Бондаренко, Ф.М.Бородкін, Ф.Є.Василюк, Н.В.Грішина, Р.Дарендорф, М.Дойч, О.О.Єршов, А.Т.Ішмуратов, Л.М.Карамушка, Л.Козер, І.Н.Коряк, К.Левін, Г.В.Ложкін, Е.Мейо, Т.Парсонс, Л.О.Петровська, М.І.Пірен, К.Платонов, Н.І.Пов'якель, К.Хорні, З.Фройд) та засвідчує

необхідність більш детального розгляду власне проблеми конфлікту, конфліктних форм поведінки, їх психологічної сутності та способів подолання.

Основною метою даної статті є розкриття змісту та суті поняття „конфліктні форми поведінки”, їх видів, причин виникнення, а також розкрити основні способи їх корекції.

РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

Перш за все розглянемо таке поняття, як “конфліктні форми поведінки”.

Конфліктні форми поведінки – це такий стиль поведінки людини (фізична, вербальна, непрямая агресія, роздратування, негативізм, образа, підозрілість тощо), який детермінує виникнення конфліктів.

Аналіз психологічної літератури дає підстави для виявлення різних підходів науковців до обґрунтування чинників впливу на виникнення і розвиток конфліктних форм поведінки, а саме: соціально-психологічних (об’єктивних) та індивідуально-психологічних (суб’єктивних) детермінант (Н.В.Грішина)[3]; внутрішніх і зовнішніх суперечностей (Л.І.Божович)[2]; впливу психологічних властивостей особистості, що акумулюються природними задатками індивіда, його соціальним досвідом й обумовлюються взаємодією суб’єктивних і об’єктивних чинників (Л.О.Петровська, Н.І.Пов’якель, В.І.Ілійчук)[6].

Суперечності, детермінуючи внутрішньоособистісний конфлікт, виступають однією з передумов виникнення конфліктних форм поведінки (В.П.Бурлачук, Е.О.Донченко, Г.М.Дубчак, К.Левін, Н.І.Непомняща, Т.М.Титаренко, К.Хорні, З.Фрейд та ін.) [4].

Обґрунтування об’єктивно-суб’єктивного характеру причин конфліктних форм поведінки є досить продуктивним в процесі визначення способів їхнього попередження, вироблення оптимальної стратегії поведінки людей у типових конфліктах. До числа об’єктивних причин можна віднести

головним чином ті обставини соціальної взаємодії людей, що призвели до зіткнення їхніх інтересів, думок, установок і т.д. Об'єктивні причини призводять до створення передконфліктної обставини – об'єктивного компонента передконфліктної ситуації [1].

Суб'єктивні причини в основному пов'язані з тими індивідуально-психологічними особливостями опонентів, які призводять до того, що вони вибирають саме конфліктний, а не який-небудь інший спосіб вирішення об'єктивного протиріччя, що склалося. Людина не йде на компромісне вирішення проблеми, не поступається, не уникає конфлікту, не намагається разом з опонентом взаємовигідно вирішити виникле протиріччя, а вибирає стратегію протидії. Практично в будь-якій передконфліктній ситуації є можливість вибору конфліктного або одного з неконфліктних способів її вирішення. Причини, у силу дії яких людина вибирає конфліктну поведінку, у контексті сказаного вище носять головним чином суб'єктивний характер [1]. Короткий розгляд характеру зв'язків між об'єктивними і суб'єктивними причинами конфліктних форм поведінки дає можливість відзначити наступне.

Як стверджує Н.І.Пов'якель, практично у будь-якій конфліктній поведінці існує комплекс об'єктивно-суб'єктивних причин [6].

Проведений аналіз психологічної літератури щодо причин виникнення конфліктних форм поведінки свідчить, що в конфлікти з оточуючими вступають, перш за все, люди з негнучким, ригідним характером, ті, хто не адекватно сприймає інші альтернативні форми

174

поведінки, що є протилежним до їхніх принципів і ціннісних критеріїв. Як правило, такі люди інертні, повільно звикають до нової обстановки, мало спілкуються, вкрай егоцентричні і не визнають компромісів.

Водночас, протилежною властивістю є емпатія. Встановлено, що емпатійні люди, які вміють враховувати думку інших, привітливі,

оптимістичні, сердечні, емоційні менше вступають в конфлікти.

Ще однією причиною конфліктних форм поведінки може бути стійке прагнення до визнання та поваги оточуючих, прагнення посідати більш престижне і впливовіше місце в групі. Така людина вважає себе головною у всьому, зазвичай не рахується з іншими.

Виникненню конфліктних форм поведінки може сприяти також низький рівень розвитку свідомості та самосвідомості у сприйнятті різноманітних непередбачуваних соціальних ситуацій. У цьому випадку людина не вміє зважувати можливі варіанти поведінки. Їй не подобається збирати додаткові відомості, аналізувати їх, замість цього вона швидко повідомляє своє рішення.

Сприятливим підґрунтям для виникнення конфліктної поведінки, як на нашу думку, є неузгодженість між загальним уявленням людини про те, якою вона повинна бути (ідеальний образ) та її реальною самооцінкою. Низький рівень особистісної адаптованості та надмірна проникливість у процесі взаємодії з оточуючою дійсністю безпосередньо пов'язані з низькою самооцінкою, з метою компенсації якої і створюється надідеальний образ. Особистість намагається привести себе у відповідність до створеного образу, розглядає власні неусвідомлені недоліки як домінуючі якості та інтерпретує їх як засоби для досягнення значущих цілей, так, наприклад, агресивність приймати за силу. В подальшому така людина є негнучкою у взаємодії, так як у неї неактивізоване самопізнання і бракує адекватних форм поведінки. Завищена самооцінка детермінує конфлікти з близьким оточенням, яке не сприймає розбіжності з реальними можливостями особистості.

Досліджуючи питання конфліктних форм поведінки А.Я.Анцупов[1] зазначає, що в житті люди використовують різні тактики впливу на опонента в конфлікті з метою задоволення своїх потреб та вирішення ситуації. На основі аналізу даних видів тактики, нами визначаються конфліктні форми поведінки, які поділяються на жорсткі, нейтральні та м'які. Прояв конфліктної поведінки здійснюється від м'якої до більш жорсткої.

1.Захоплення й утримання об'єкта конфлікту. Застосовується в конфліктах, де об'єкт матеріальний. Це можуть бути як міжособистісні конфлікти, так і міжгрупові та міждержавні.

2.Фізичне насильство. Застосовуються такі прийоми, як знищення матеріальних цінностей, фізичний вплив, нанесення тілесних ушкоджень (аж до вбивства), блокування чужої діяльності, заподіяння болю і т.ін.

3. Психологічне насильство. Дана поведінка викликає в опонента образу, зачіпає самолюбство, гідність і честь. Її прояви: образа, брутальність, образливі жести, негативна особистісна оцінка, дискримінаційні міри, наклеп, дезінформація, обман, приниження, твердий контроль за поведінкою і діяльністю, диктат у міжособистісних стосунках.

4. Тиск. Спектр прийомів включає пред'явлення вимог, вказівок, наказів, погрози, аж до ультиматуму, пред'явлення компромату, шантаж.

5. Демонстративні дії. Застосовується з метою залучення уваги навколишніх до своєї персони. Це можуть бути публічні висловлення і скарги на стан здоров'я, невихід на роботу, свідомо невдала спроба самогубства, що не скасовують зобов'язання (безстрокові голодування, перекриття залізничних колій, автомагістралей, використання транспорантів, плакатів, гасел і т.п.).

6. Санкціонування. Вплив на опонента за допомогою стягнення, збільшення робочого навантаження, накладення заборони, встановлення блокад, невиконання розпоряджень з якої-небудь причини, відкрите відмовлення від виконання.

7. Коаліція. Мета – посилення свого рангу в конфлікті. Виражається в утворенні союзів, збільшенні групи підтримки за рахунок керівників, громадськості, друзів, родичів, звертань у ЗМІ, різні органи влади.

8. Фіксація своєї позиції. Заснована на використанні фактів, логіки для підтвердження своєї позиції. Це переконання, прохання, критика, висування пропозицій і т.д.

9. Дружелюбність. Включає коректне звертання, підкреслення

загального, демонстрацію готовності вирішувати проблему, представлення необхідної інформації, пропозиція допомоги, надання послуги, вибачення, заохочення.

10. Угода. Передбачає взаємний обмін благами, обіцянками, вибаченнями. Крім того, виділяють раціональні (фіксація своєї позиції, дружелюбність, санкціонування) та ірраціональні (тиск, психологічне насильство) форми конфліктної поведінки [1].

На основі теоретичного аналізу психологічної літератури, ми змогли виділити в розмаїтті форм конфліктну поведінку, яка зумовлюється суб'єктивними та об'єктивними чинниками, а саме:

1. Конфліктна поведінка обумовлена суб'єктивними чинниками, які спроектовані на оточення:

- Непряма агресія у провокуванні і ескалації (розвитку) конфліктів, що включає в себе: агресію, яка спрямована на іншу особу, - плітки, жарти, а також крик, тупотіння ногами і т.д.

- Негативізм, спрямований зазвичай проти авторитета керівництва.

- Образа – заздрість і ненависть до оточуючих, що обумовлено почуттям гніву на весь світ за дійсні та вигадані страждання.

- Почуття провини, яке завжди породжує внутрішньоособистісний конфлікт і проявляється у можливих звинуваченнях себе в тому, що ти погана людина, поводишся погано, передбачає наявність сумління.

2. Конфліктна поведінка, яка обумовлюється деструктивними об'єктивними стимулами:

- Порушення трудової дисципліни.

- Грубощі, зухвала поведінка.

- Незгода і критика будь-яких пропозицій.

- Ігнорування вимог, ухиляння від виконання завдань.

- Фізична агресія – використання фізичної сили одним із учасників конфлікту.

- Готовність при найменшому збудженні до прояву запальності, різкості, грубощів.
- Підозрілість – недовіра і обережність по відношенню до людей.

175

- Вербальна агресія – вираження негативних почуттів як через форму (сварка, крик), так і через зміст словесних відповідей (погроза, проклинання, лайка).

У кожної людини дані форми можуть проявлятися різною мірою: від слабо до сильно виражених.

На основі проведеного аналізу психологічної літератури з проблеми конфліктних форм поведінки нами було виділено три рівні прояву даної поведінки.

Рівні конфліктних форм поведінки особистості:

1 рівень — **високий** - акцентуований, залежить від типу темпераменту та характеру, сили збудження нервової системи, пов'язаний з вродженими якостями особистості (12 видів акцентуацій характеру – 12 видів конфліктних форм поведінки).

Даний рівень найважче піддається корекції. Для ефективної психокорекції потрібно поєднувати як індивідуальні, так і групові форми впливу.

2 рівень – **середній** – конфліктна поведінка є наслідком невихованості та педагогічної запусченості особистості, впливу соціального оточення та референтних груп, незнання правил поведінки та конструктивної міжособистісної взаємодії. (Прояви: вербальна, фізична агресія, порушення трудової дисципліни, невиконання доручень, неповага та зверхнє ставлення до оточуючих).

Рекомендується групова психокорекція.

3 рівень - **низький** – нестійкий, ситуативний, емоційний. Залежить від настрою особистості, від внутрішніх переживань. Як наслідок - людина

потім усвідомлює свою поведінку, визнає її, у неї виникає почуття провини та сорому. Намагається в подальшому більше так не поводитися.

Даний рівень не потребує глибинної психокорекції особистості, легко коректується шляхом самоконтролю своїх емоцій та почуттів.

Таким чином можемо зробити висновки про те, що в науці існує безліч підходів щодо виділення різних форм конфліктної поведінки. Беззаперечним є той факт, що прояви такої поведінки та внутрішні особливості особистості та її соціальне оточення тісно взаємопов'язані. Встановлення причин конфліктної поведінки та рівнів її прояву дозволяють здійснювати ефективну психокорекційну роботу з метою покращення внутрішнього стану особистості.

Люди в конфліктних ситуаціях зазвичай поведуться досить неадекватно. Практика психокорекційної і психотерапевтичної роботи показує, що можлива зміна конфліктної поведінки людини.

У психології проведено багато досліджень, в яких вивчені можливості індивідуальної і групової психокорекції конфліктної поведінки. Такі науковці як М.Еріксон, А.П.Єгідес, Р.В.Макушенко, Р.Нудсон, Д.Прюїтт, на основі результатів індивідуальної психокорекції спілкування в конфліктних сім'ях пропонують рекомендації для зниження конфліктної поведінки в повсякденному житті [9].

Для психокорекції конфліктної поведінки виділяють наступні методи: соціально-психологічний тренінг; індивідуально-психологічне консультування аутогенне тренування; посередницьку діяльність психолога (соціального працівника); самоаналіз конфліктної поведінки. Як наш погляд, дані методи є доцільними для корекції конфліктних форм поведінки. Тому є потреба розглянути їх детальніше.

Соціально-психологічний тренінг (СПТ). Дослідження, проведені останнім часом вітчизняними соціальними психологами (Е.Р.Барановим, А.І.Гончаровим, В.В.Девятко, Ю.Н.Ємельяновим, І. А.Ламановим, А.Л.Лісовиком, Л.А.Петровською, В.В.Федотовим), показують, що соціально-психологічний тренінг може бути використаний для корекції поведінки

особистості в конфлікті. Застосування даного методу вимагає дотримання ряду принципів [5]:

- „довірливого спілкування” - створення обстановки довіри, відчуття єдності під час СПТ;
- „тут і тепер” - аналіз ситуацій спілкування, що виникають в процесі співпраці учасників;
- „персоніфікації висловлювання” - вимагає від учасників відкритого висловлювання своєї думки, зняття захисних реакцій, готовності прийняти відповідальність за свою позицію;
- „активності” - залучення всіх учасників в діяльність, дискусію, вправи, ігри і т. д.;
- „акцентування мови відчуттів” - пропонується вільне вираження своїх почуттів, що виникають під час спілкування, і відкрита передача людині, яка їх викликала;
- „конфіденційності” - збереження учасниками в таємниці інформації, отриманої від інших учасників[3].

До базових методів соціально психологічного тренінгу відносять групову дискусію та ігрові методи.

Групова дискусія, як метод СПТ, є колективним обговоренням будь-якої проблеми з метою прийти до загальної думки щодо її подолання. В ході дискусії відбувається зіставлення думок з обговорюваної проблеми. Її цінність полягає в тому, що завдяки принципу зворотного зв'язку і майстерності керівника дискусії, кожен учасник тренінгу одержує можливість побачити, наскільки великі індивідуальні відмінності людей в сприйнятті і поясненні одних і тих же конфліктних ситуацій [9].

Серед ігрових методів СПТ найбільшого поширення набули метод ділової гри і метод рольової гри.

У діловій грі більше уваги приділяється відпрацюванню взаємодії учасників гри в ситуаціях конфлікту. І значно менше уваги - аналізу

міжособистісних стосунків, причин і мотивів конфліктної поведінки в різних ситуаціях. На думку Ю.Н.Ємельянова, основний акцент тут робиться на інструментальному аспекті навчання [5].

Що стосується рольових ігор, то тут предметом вивчення є закономірності міжособистісного спілкування, що розглядаються в єдності всіх його сторін: мотиваційної, комунікативної, перцептивної, емоційної і інтерактивної.

Рольова гра - це групова дискусія, але „в особах”, де кожному з учасників пропонується виконати роль відповідно до його уявлень про характер поведінки конфліктуючих, а також ситуацію, яку пропонується розіграти в ролях. Решта учасників тренінгу виступає як глядачі-експерти, яким належить обговорити, чия лінія поведінки була правильною [9].

За деякими даними, які наводять у своїх дослідженнях Я.А.Будников, А.Д.Овчаренко, близько 70% учасників СПТ вказали в своїх звітах, що змінили свою поведінку в конфліктах, прагнуть не удаватися до конфронтаційних способів вирішення проблем[9].

Як зазначає А.І.Шипілов, використання соціально-психологічного тренінгу для корекції конфліктної поведінки керівників забезпечило зниження вірогідності використання стратегій уникнення і суперництва, збільшення вибору компромісу і співпраці[9].

Індивідуальне психоконсультація як метод психокорекції – це специфічним чином організована взаємодія між психологом і клієнтом й спрямована на

176

підтримку клієнта, на роботу з його станами, переживаннями, проблемами, взаєминами [4].

Метою даного консультація є створення умов для розв'язання конфліктних ситуацій, продуктивного виходу з кризи, більш інтенсивного особистісного розвитку, підвищення ритму життя. Консультація – це передусім допомога клієнтові в кращому розумінні себе, усвідомленні своїх

справжніх прагнень, саморегуляції. Це допомога в оптимізації життєдіяльності, спілкування, сфери сімейних, професійних стосунків, адаптації до нових умов існування, допомога в організації себе, свого оточення та способу життя [4].

Психолог в ході консультування створює умови для зміни конфліктної поведінки клієнта. Ключем до цієї зміни є специфічні стосунки, які забезпечуються дотриманням певних принципів консультування

- добровільності;
- доброзичливого, безоцінного ставлення;
- забезпечення конфіденційності зустрічі;
- відмова від порад і рецептів;
- дотримання необхідної дистанції [4].

Іноді дана співпраця стає першою фазою подальшої й тривалої психотерапевтичної роботи. Використання даного методу забезпечує актуалізацію внутрішніх ресурсів людини, що звернулась за допомогою, стимулює її власні потенційні можливості.

Аутогенне тренування (АТ). Даний метод має на меті оволодіння людиною прийомів м'язевої релаксації, самонавіювання, розвитку концентрації уваги і сили уявлення, умінь контролювати свою поведінку. За допомогою аутогенного тренування можливе управління своїм психічним станом, зниження ситуативної тривожності і агресивності [8].

Вплив на особистість і на її стан забезпечується трьома шляхами: довільним управлінням станом центральної нервової системи, тонусом скелетної мускулатури та диханням; використанням чуттєвих образів, уявлень в якості регулятора свого стану; словесним самонавіюванням або аутосугестією. Психологічний ефект аутогенного тренування полягає в розвитку здібностей до довільного управління тонусом м'язів, судин, ритмом дихання, а в подальшому і володіння власним настроєм і самопочуттям, психічним станом, а також підтримання оптимального рівня активності [8].

Аутогенне тренування складається з двох рівнів. Завданням першого

рівня (аутогенна релаксація) є розвиток здатності до релаксації і контролю вегетативних функцій. Завданням другого рівня (аутогенна медитація) є формування здібностей особистості до контролю вищих психічних функцій і управління трансовими станами різного характеру [8].

Даний метод сприяє розвитку можливостей і властивостей уваги та уяви, розвитку уміння контролювати мимовільну розумову активність для підвищення ефективності діяльності суб'єкта. Аутогенне тренування дозволяє виробити навички самоконтролю і саморегуляції особистості, цілеустремління, терплячість, розвиває психічну витривалість, сприяє самовдосконаленню та особистісному зростанню [8].

Посередницька діяльність психолога. Найбільш поширеними психотехнологіями вирішення конфліктів та конфліктної поведінки є посередництво або медіація (використання третьої сторони в регулюванні конфліктів). Третя сторона – індивід або група, які є зовнішніми по відношенню до конфлікту двох або більше учасників, намагається допомогти в досягненні згоди [6].

Діяльність психолога (соціального працівника), яка полягає у наданні допомоги в розв'язанні реальних конфліктів, передбачає вибір оптимальних способів взаємодії з опонентом. Процедура і технологія посередництва в розв'язанні конфлікту складається з п'яти основних етапів: організації опосередкування конфлікту; мотивації і встановлення відносин партнерів, опонентів; монологічного опосередкування конфлікту; діалогічне опосередкування конфлікту; підбиття підсумків роботи [7].

Велике значення в успішності діяльності посередника, як зазначає М.І.Пірен, відіграє комплекс його морально-етичних якостей, що гарантують довіру сторін та їх впевненість в його неупередженості. Для того щоб посередник сприймався як авторитетна людина, здатна здійснити дійову допомогу сторонам конфлікту, бажано, щоб він мав високий соціальний статус і досвід успішного посередництва [7]. Позитивне враження залишають посередники, яким властиві: емоційна стабільність, особистісна зрілість і

соціальна відповідальність, компетентність, розвинуті комунікативні навички, щира манера спілкування, небайдужість, зацікавленість в конструктивній взаємодії сторін конфлікту [7].

Добрий посередник прагне зрозуміти позиції, інтереси і мотиви інших людей, з повагою ставиться до них і вважає їх здатними вирішувати складні проблеми. Водночас він пам'ятає про необхідність певним вирашним чином представляти себе, демонструвати впевненість у власних силах і чуйності до оточуючих. Він не оцінює і не критикує дії сторін, а прагне зробити переговори більш ефективними та результативними [6].

Індивідуальні бесіди з психологом, підготовка до спільної зустрічі з опонентом, спільна робота в тріаді (Я – він - психолог) допомагають людині усвідомити нераціональність своєї поведінки, сприяють конструктивному вирішенню міжособистих суперечностей. Під час такої співпраці особистість може навчитися впливати на поведінку опонента з метою попередження виникнення конфліктних форм поведінки у опонента та уникнення розгортання конфлікту [1].

Самоаналіз конфліктної поведінки застосовується тоді, коли ми потрапляємо в конфлікт або після його завершення. При застосуванні такого способу важливе дотримання певних принципів [9]:

- об'єктивності,
- нейтральності,
- безсторонності,
- рівності критеріїв,
- відсутності „подвійного стандарту”.

Самоаналіз, підкріплений самоспостереженням, самоконтролем і самовладанням, дозволяє удосконалювати стиль взаємодії з людьми.

Застосування даного методу корекції конфліктної поведінки дозволяє змінити ставлення особистості до явища конфлікту як такого.

ВИСНОВКИ

Основною умовою ефективності використання вище проаналізованих методів психолого-педагогічної корекції конфліктних форм поведінки є їх індивідуальний підбір для конкретної ситуації взаємодії та особистості людини. Комплексне використання методів забезпечує швидший та кращий результат корекції конфліктних поведінкових проявів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Конфликтология [Текст]: Учеб. для вузов / А.Я. Анцупов, А.И. Шипилов. – СПб.: Питер, 2007. – 496 с.
2. Божович Л.И. . Проблемы формирования личности [Текст]: Избранные психол. труды / Л.И.Божович. - М., 1995. - 352 с.
3. Гришина Н.В. Психология конфликта [Текст] / Н.В.Гришина. – СПб.: Питер, 2000. – 464 с.
4. Донченко Е.А., Титаренко Т.М. Личность. Конфликт. Гармония [Текст] / Е.А.Донченко, Т.М.Титаренко. – К.: Знание, 1989. – 156с.
5. Емельянов С.М. Практикум по конфликтологии [Текст] / С.М.Емельянов. – СПб.: Питер, 2000. – 400 с.
6. Ложкін Г.В., Пов'якель Н.І. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика [Текст] / Г.В.Ложкін, Н.І.Пов'якель. – К. – 2007. – 435 с.
7. Пірен М.І. Конфліктологія [Текст] : Підручник / М.І.Пірен. – К.: МАУП, 2003. – 360 с.
8. Психологія особистості: Словник-довідник / За редакцією П.П.Горностая, Т.М.Титаренко [Текст]. – К.: Рута, 2001. – 320 с.
9. Шипилов А.И. Психология разрешения конфликтов между военнослужащими [Текст] / А.И.Шипилов. – М.: В УМОРФ, 1998. – 216 с.

В статье поднимается проблема конфликтных форм поведения в юношеском возрасте. Автором охарактеризованы детерминанты их возникновения, также описаны виды конфликтных форм поведения присущие в юношеском возрасте и особенности проявления в социальном взаимодействии. Предложены эффективные способы психокоррекции конфликтного поведения.

Ключевые слова: конфликт, конфликтные формы поведения, психокоррекция, социально-психологический тренинг, аутогенная тренировка, самоанализ, индивидуальное консультирование.